

STM 1931

Ludvig Normans brev till Ludvig Josephson

Kompletterande med utdrag ur den senares självbiografi samt andra källor

I. Första delen

Av Herman Glimstedt

© Denna text får ej mångfaldigas eller ytterligare publiceras utan tillstånd från författaren.

Upphovsrätten till de enskilda artiklarna ägs av resp. författare och Svenska samfundet för musikforskning. Enligt svensk lagstiftning är alla slags citat tillåtna inom ramen för en vetenskaplig eller kritisk framställning utan att upphovsrättsinnehavaren behöver tillfrågas. Det är också tillåtet att göra en kopia av enskilda artiklar för personligt bruk. Däremot är det inte tillåtet att kopiera hela databasen.

LUDVIG NORMANS BREV TILL LUDVIG JOSEPHSON

KOMPLETTERADE MED UTDAG UR DEN SENARES SJÄLV-
BIOGRAFI SAMT ANDRA KÄLLOR

AV HERMAN GLIMSTEDT (Stockholm)

I.

Bland de många brev till Ludvig Josephson, som äro deponerade i Kungl. biblioteket, befinna sig 16; vilkas avsändare är Ludvig Norman. Det första av dessa har skickats våren 1848 och det sista i mars 1884 — dessa dokument omspänna sålunda tiden från Normans nyss begynta studievistelse i Leipzig ända till året före hans död. Den som vill företa sig att ge ut eller referera samt något kommentera dessa brev, inser snart nödvändigheten att rätt noggrant genomgå det i samma bibliotek, likaledes i handskrift deponerade verk av Ludvig Josephson, å vars första del läsas följande titlar: »Memoirer af Ludvig Josephson. *Ideal och Verklighet*. Hvad jag upplefvat från barn- domen och *Min Fyratioåriga Teaterverksamhet* jemte anteckningar om mina resor i Sverige och främmande länder».¹ Redan den omständigheten att ett flertal brev införts i självbiografen, motiverar begagnandet av denna. Normans i allmänhet tydliga stil kan någon gång bli svårläst, varvid Josephsons tydning — med ett eller annat undantag som undertecknad utgivare konstaterat — bör i hans egenskap av mottagare kunna anses vara den rätta. Även om dessa brev i självbiografien ej försetts med noter eller kommentarer, kan vidare det sammanhang vari de

¹ Denna självbiografi, som i det följande betitlas *Ideal och Verklighet*, förefinnes i Kungl. bibl. även i koncept, vars sista del går något längre fram i tiden än motsvarande del av det renskrivna, här och var omredigerade verket. Till detta har ett register utarbetats av S. H—d (Sune Hildebrand).

enligt kronologisk ordning återges ibland vara sakligt upplysande. Också finner man, att litet varstans i memoarerna äro inströdda uppgifter, som ge mer eller mindre kända bidrag till Normans biografi.

Emellertid hann Josephson ej infria det i titeln givna löftet att ge en skildring av hela sin »Fyratioåriga Teaterverksamhet»; före sitt 1899 timade frånfälle hade han, så brett och detaljrikt som verket anlagts, i och med den 15:de och sista delen blott nått fram till 1875—76. Då såsom nämnts Normanbrev även av senare data existera, blir det nödvändigt att i och för en del önskvärd belysning utnyttja återstående i Kungl. bibl. befintligt handskriftmaterial av samma proveniens. Detta utgöres dels av den nämnda brevsamlingen i övrigt, dels av en kartong med påskriften »L. Josephson. Biographica», i vilken senare kollektion finnas självbiografiska uppgifter även från åren efter 1875—76.¹

Flertalet Normanbrev voro avsedda för publicering, eftersom självbiografen var det. I några korta »Självbiografiska anteckningar»² från 1890-talet skriver Josephson: »Besök af bokförläggare Widstrand, som eftersände en kartong af mina memoirer»³ samt »Besök af Hasse Tullberg om utgifvandet af mina memoirer». Även omtalas, att Knut Michaelson — dåvarande brukspatronen, sedermera chefen för Dramatiska teatern — till genomläsning lånat några delar av samma verk. I detta sammanhang torde även följande vara av intresse: i ett »Tillägg» till »Självbiografiska notiser»,⁴ vilka daterats januari 1897, skriver Josephson, »att jag fortfarande flitigt arbetar på mitt stora memoirverk 'Ideal och verklighet', hvarpå jag redan hunnit med afslutningen af min verksamhet i Kristiania. som i manuskript skall ligga färdigt vid Teaterutställningens öppnande.»⁵ Fortsättningen,

¹ Flertalet omslag till de olika grupperna av dessa Biographica äro försedda med nummer.

² Ingående i Biographica.

³ Nämnde bokförläggare i firman Wahlström & Widstrand, förklarade sig i ett brev av 23 mars 1896 (i K. B:s samling) tvungen att avstå från förläggandet av arbetet, som betecknades såsom »allt för stort och vidlyftigt anlagdt».

⁴ Nr 2 i Biographica.

⁵ Vid Allmänna konst- och industriutställningen i Stockholm 1897 var även anordnad en Teater- och musikutställning. »Direktör Ludvig Josephson, outtröttlig i sina strävanden för den svenska dramatiska konstens väckelse och helgd, gav första uppslaget därtill — skriver Harald Molander (sid. 252) i en öfver allmänna utställningen utgiven Officiell berättelse. Sid. 256 omnämnes bland utställda föremål endast »ett antal handskrifna mise-en-scènes af Josephson».

innehållande hela Nya Teaterns tio års verksamhet, och hvad jag sedan vid kungl. operan med mera för teatern uträttat, skall jag snart börja behandla». Såsom ovan nämnts, kom Ideal och Verklighet ej att erhålla den i utsikt ställda fortsättningen.

Innan ordet överlämnas till Ludvig Norman, skall med hans gamle väns ord förutskickas något om de båda stockholmsbarrens tidigaste bekantskap. I »Anteckningar efter brev från mig sjelf»¹ skriver Ludvig Josephson:

»1844. September (till Jakob)² — — — Vi ha haft en teater på Djurgården, där vi ha spelat hela sommaren. Ludvig Norman var teaterdirektör och tillika aktör. Jag har spelat Esmeraldas roll³ och dansat efter samma melodi som fru Wilson⁴ och sjungit efter Ludv. Normans komposition och herr Bergströms ord och fick mig tillkastad en blåklintkrans, som af Phoebus sattes på mitt hufvud. Phoebus var unge Glosemeyer.⁵ Jag har spelat flere andra roller. — — —»

Själv har Josephson efter ordet Djurgården tillfogat en not, varav följande må citeras: »En samling jemnåriga gossar hade i Sturms egendom bredvid Franska värdshuset, medan Norman var inackorderad i samma gård hos bankokommissarien Bergström, en af hans beskyddare, upprättat en teater i en stor vedbod (eller sjöbod) der vi särskildt hade lagt an på en fin ridå af blått olifantpapper med svenska riksvapnet, begge delarna utförda av min broder Wilhelm och den unge gravören Anton Salmson; och under scenisk ledning af Bergströms söner Alrik och Uno Skoglar, hvilka vexelvis fungerade som direktörer och regissörer — — —»⁶

¹ Nr 4 i Biographica.

² Brodern, tonsättaren Jakob Axel J. (1818—1880), som då för studier uppehöll sig i Leipzig.

³ I »Ringaren i Nôtre-Dame», där samtidigt, enligt Ideal och Verklighet, Norman innehade Claude Frollos roll.

⁴ Georgina Wilson, f. Widerberg, hade spelat Esmeralda, då nämnda pjäs i början av 1844 för första gången gavs på Nya Teatern.

⁵ Enligt vad grosshandlaren A. V. Glosemeyer benäget meddelat, bör den här nämnde G. vara identisk med hans farbroder, Theodor G. (1832—86, stadsarkitekt i Norrköping), som var sångare och teaterintresserad och vilkens föräldrar vid angivna tid under somrarna bodde på Djurgården.

⁶ Här må erinras om, att Normans far, bokhandlaren Johan N. (1794—1840), »efterlämnade vid sitt tidiga fränfalle — — — enka och flere barn i

Två år framåt i tiden förflyttar oss Josephson, då han i sitt memoarverk¹ skriver: »Se här en del af en kritik af den 14-årige Ludvig Norman öfver ett arbete af den 14-årige Ludvig Josephson. Handlingen rörde sig om Gustaf Wasas äfventyr i Dalarne och hans utnämmande till Sveriges konung».

Att sluta av åldersuppgifterna, härrör sig »kritiken» från »vår-säsongen» 1846, då Norman, född i augusti 1831, och Josephson, född i januari följande år, kunde kalla sig jämnåriga. Där framhållas, med hänvisning till Fryxells historia, »flere osannolikheter», en »reminiscens från Musketörerna» påtalas, »Gustafs Monolog» säges vara »vacker, ehuru metern är felaktig och tankarne ej utredda», etc. Detta den stränge kritikerns domslut återfinnes på en papperslapp, som bifogats de i Kungl. bibl. befinnliga breven och på vars baksida Josephson gjort en med memoarerna överensstämmande anteckning om sin och Normans ålder. Den sistnämndes bokstäver äro barnsligt stora, skiljande sig från den sammanträngdhet som utmärker stilen redan i hans första brev till Josephson.

Mycket utförligt skildrar Josephson i första delen av Ideal och Verklighet sin barn- och ungdomsvänskap med Ludvig Norman. Ehuru ej av musikhistoriskt överväldigande betydelse, må citeras en nöjsam passus, utvisande hurusom Meyerbeers »Robert af Normandie», som haft sin stockholmska premiär 1839, var den indirekta anledningen till Normans och Josephsons bekantskap. J. berättar: »Då jag gjorde hans första bekantskap, satt han bedröfvad på destillator Lundbergs vattenkärra på gården; han grät öfver att ej få bevista en föreställning af den nya opera, »Robert af Normandie», som lät så mycket tala om sig. Jag deltog i hans sorg, och vi blefvo lätt vänner».² I konceptet till memoarerna har små omständigheter — — —» (J. A. Josephson i Teater och Musik, 1876, nr 8. — I det väsentliga likalydande är den biografi, J. publicerade i Biografiskt lexikon. Ny följd, Sthlm, 1875—77.) — Normans »beskyddare», bankobokhållaren Axel Bergström (1786—1853), var en av stiftarna av Harmoniska sällskapet och intresserad aktiv medlem av Mazerska kvartettsällskapet. Sönerna Uno och Skoglar, av vilka den senare är identisk med den för sin originalitet kände k. sekretetaren och amanuensen vid Kungl. bibl., voro redan vid ifrågavarande tid »unge män i verken». — Ludvig Josephsons bror Wilhelm (1827—1907) kom ej såsom man av en del Normanska brevtuttalanden skall kunna tro, att bli sångare till professionen, utan ägnade sig åt en grosshandelsfirma.

¹ a. a. I: A, sid. 76.

² a. a. I: A, sid. 15.

J. tillagt: »Så har han då fått sitt lystmäte sedan! — Och jag med. När vi slutligen inöfvade denna opera tillsammans, tänkte jag lifligt på den lilla episoden på gården vid Skomakaregatan.»¹

Såsom framgår även av de förut gjorda citaten, förenades de båda pojkarna av ett teaterintresse — eller låt oss säga teaterfluga — som också tog sig litterära uttryck. Bekantskapen hade gjorts, då änkefru Beata Josephsons och bokhandlare Normans familjer kommit att bo i samma hus vid Skomakaregatan (i staden inom broarna).² »Alla hade vi — i ungdomen åtminstone — börjat traktera något instrument — — —», skriver Josephson³ om sig och sina syskon, vilkas hem vid musikstunder blev samlingsplats för åtskilliga framstående personer ur musikvärlden. Ludvig Norman kom som sagt att bo i samma hus, där »många av gästerna — — — lockades av det underbara pianospel, som denne gosse lät höra. Min broder Wilhelm, närmast före mig i ålder, var den af oss som först uppmärksammade honom vid hans spel».⁴ Och: »Hade man hört honom fantisera vid pianot, så var man lätt fängslad af hans person och originella sätt att vara. — Ludvig Norman var som gosse både skämtsam och allvarlig och hade tilltag i latter och åtbörder, som väckte icke liten uppmärksamhet för dess komiska sidor.»⁵ På ett annat ställe,⁶ talar Josephson om den »humor, som hos Norman fick ett naturligt och sant medfödt uttryck. Ett älskligt drag, som han alltid bibehöll!»

Josephson erinrar om att hans syster Wilhelmina, »redan i mycket unga år en skicklig och berömd pianist»,⁷ gav Norman den första mer ordnade undervisningen i pianospel och att det var hon som förde honom till A. F. Lindblad i och för studier i harmonilära.⁸ »Hans framsteg i musik för min syster voro så

¹ Konceptet till Ideal och Verklighet I, sid. 20.

² Enligt Stockholms adresskalender 1840 bodde bokhandlaren Norman Skomakaregatan 30 samt hade sin boklåda Storkyrkobrinken 7. — Nämnda hus vid Skomakaregatan är numera i Storkyrkoförsamlingens ägo.

³ Ideal och Verklighet I: A, sid. 23.

⁴ a. a. I: A, sid. 14.

⁵ a. a. I: A, sid. 15.

⁶ a. a. I: A, sid. 52.

⁷ a. a. I: A, sid. 8 — Wilhelmina (Mina) J. (1816—1906) blev senare gift med pedagogen, fil. dr. Martin Schück. Normans op. 8, Capriccio für Piano-forte über zwei schwedische Volkslieder, tillägnades henne: (Bagges Förteckning över Ludvig Normans tonverk, sid. 5.)

⁸ Jfr J. A. Josephson, Teater och musik, 1876, nr 8 samt biografi i Hyar 8 Dag 1910, nr 44, förf. av B[erna] S[chück], f:s systerdotter.

stora att han vid 11 år hunnit utföra en stor del av Sebastian Bachs fugor och preludier, och han gjorde det 'som en hel karl' enligt min systers omdöme».¹

De båda pojkarna spelade inte blott ivrigt teater, utan skrev också, under 1843—47, sina egna teater- och musiktidningar, vilkas uppläsande om lördagskvällarna väckte mycken munterhet i den Josephsonska familjen.² Blev Norman i motsats till Josephson ej alls skådespelare, gjorde han däremot redan nu sina lärospån som kritiker. Särskilt i de senare »årgångarna» ägnades allt större uppmärksamhet åt konserter. »Det var ju också att förvänta, sedan Normans musikaliska omdöme ytterligare hunnit utbildas. Hans recensioner öfver herrar d'Auberts, Kiesewetters m. fl:s konserter — — — äro så till form som innehåll fullt värdiga att ställas vid sidan af mången sådan i våra dagar. Likaså öfver Auberts³ opera Sirenen, der Normans fina öra tjasas af en af hans älsklingsopera-kompositörer».⁴ Röjer sig ej den blivande musikaliske fackmannen i detta omdöme om Mlle Bergnehr (som gift: Gerlach) i »Donaufrun»: »I första akten sjöng hon ej rent, men det är ej underligt, ty hon stannar i hafvet vid fonden och kan ej riktigt höra orkestern; också ligger det något högt, gående upp till höga C».⁵

»Men hvem har», skriver J.,⁶ »öfver dessa tidningsnummer skrattat mera än vi sjelfva, då vi, Norman och jag — tack vare de tidningsnummer, som jag lyckats uppbevara, — ungefär hvar tionde år bestämt någon dag för att råkas och upplifva våra barndomsminnen och genomgå dessa härliga recensioner, teateranmälningar och karaktäristiker öfver pjäser och konstnärer, som vi författat, som pojkar från vårt elfte-tolfte till vårt sextonde år.»⁷ Under denna femårsperiod hade Norman hunnit bli

¹ a. a. I: A, sid. 16.

² a. a. I: A, sid. 51.

³ Felskrifning för Auberts opera etc.

⁴ a. a. I: A, sid. 75. — Edouard d'Aubert (1813—73), såsom namnet senare skrevs, hade 1841 kommit till Stockholm, där han genast vann anställning som violinist i hovkapellet för att senare avancera till konsertmästare. — Georg Kiesewetter, tysk violinist, som 1846 och 1847 konserterade i Stockholm.

⁵ a. a. I: A, sid. 63.

⁶ a. a. I: A, sid. 52.

⁷ C. F. Lundqvist berättar i Minnen och anteckningar I, sid. 236: »Dessa uppsatser, som jag och Harald Wieselgren vid en fest hos Josephson, då han fyllde 60 år, fingo läsa, vittnade om ett lifligt intresse för allt hvad till en teater hörde och roade oss ofantligt».

en framstående pianist med utpräglad kompositionstalang, jag hunnit sluta skolan, sätts först i sockerbagarlära¹ och sedan börja en allvarligare bana i Bonniers² bokhandel å Norrbro.»

Till fullständigande av vad Josephson haft att förtälja om Normans tidigt bemärkta musikaliska begåvning må anföras utdrag även ur några andra källor. I Dagens Nyheter lästes den 31 mars 1885 en artikel, Från Stockholms synkrets,³ av en anonym författare, som likaledes säger sig ha känt Norman från gossetiden ända till hans sista levnadsår; trots att Josephson skrivit även i Dag Nyh., kan han ej i detta fall vara författaren, redan av det skälet, att han enligt memoarerna ej var skolkamrat med Norman. Den livliga skildringen inledes sålunda:

»— Se här, gossar, ska' ni få göra bekantskap med lille *Kapellmästaren*, sade magister Palmgren en dag i senare hälften af 1830-talet och ledde in en liten vacker pys med lifliga ögon och sprittande rörlighet, en liten bråkmakare, som icke lång stund kunde hålla sig stilla, som ej kände sig blyg bland så många för honom främmande pojkar, de flesta äldre än han själf, och som, när han kunde förmås att sätta sig, bara satt och smågnolade.

Det var min första bekantskap med *Ludvig Norman*, som, då ett barn på fem eller sex år, infördes i en enskild skola, som hölls af 'magister' J. M. Palmgren — — —. Skolan låg vid en af det inre Stockholms oansenligaste gator, Tyska Prestgatan — — —, men hon stod i ett godt anseende — — —.

Ludvig Normans far var bokhandlare och förste man i en då för tiden mycket känd firma, Norman & Engström, som hade sin bod i Storkyrkobrinken. I föräldrahuset, der Ludvig var den femte i ordningen af sex syskon — — —, hade han tillfälle att höra mycket musik. — — — Jag, som i min barndom ofta kom i den Normanska familjen, som bodde än vid Skomakaregatan. än i Stadsgården, än vid Stora Badstugatan på Söder, erinrar mig

¹ hos Wilhelm Davidson.

² Adolf B.

³ Artikeln ingår i en samling klipp, omfattande vad som i svensk press skrevs om Norman tiden närmast efter hans död, i mars och april 1885. Den huvudsakligen av nekrologer bestående samlingen, varav undertecknad fått ta del, äges av tonsättarens systerdotter, fru Elin Abramson, f. Fris, som även haft vänligheten att lämna några muntliga meddelanden rörande Norman.

mycket väl, huru den lille Ludvig ständigt ville sysselsätta sig med musik samt i synnerhet hvilket uppseende som väcktes af hans improvisationer på piano. — — —

Den musikaliska begåfningen var hos honom lika anmärkningsvärd som hans stora liflighet. Den förra utvecklades och gjorde honom till en stor konstnär, men lifligheten märktes just icke i hans mannaår.»

Den begåvning för improvisation, varom både Josephson och den nyss citerade förf. talat, omvittnas också av ingen mindre än Geijer, som i ett den 26 februari 1841 daterat brev skriver om »en liten nioårig gosses fantasier», som han åhört vid en musikstund hos A. F. Lindblad i Stockholm. »Han heter Norman. — fattig och faderlös — har spelt för M:sell Josephson några vickor och känner knapt noterna, men har en sådan musikalisk instinkt, att han ej kan lägga sina små händer på fortepianot, utan att rena, vackra, väl accorderade melodier uppstå. Han ser dervid ganska frimodig ut, såsom vore det hans språk. Lindblad undervisar honom för intet. Barnet ser ganska interessant ut.»¹

Sedan den citerade förf. i D. N. påmint om faderns död och den musikundervisning Norman tack vare gynnare erhöill, fortsätter han: »Vid elfva år gaf Ludvig Norman ut sina första tonskapelser. På det lilla musikhäftet stod tonsättarens ålder utsatt, och det gaf barndomsvännerna anledning att ännu under många år derefter skämta om 'Ludvig Norman vid elfva års ålder'.² Tidigt gaf han också konserter och var, vill jag minnas, icke mer än *tretton år*, då han, åtföljd av sin mor, gaf sig ut på en liten konsert och uppträdde på en konsert i Upsala, der hans pianospel väckte mycket uppseende och skaffade honom stort bifall.»

Beträffande hans tydligtvis första uppträdande i Stockholm kan hänvisas till en affisch, som inom glas och ram är att beskåda i Musikaliska akademiens bibliotek. Här läses: »Med Högvederbörligt Tillstånd och benäget biträde af åtskilliga Kongl. Theaterns Sujetter och Hrr Ledamöter af Kongl. Hof-kapellet samt under Hr Concertmästaren Randels³ anför-

¹ Se: Erik Gustaf Geijers brev till hans hustru 1808—1846. Med inledning och upplysningar utgivna av John Landquist, Sthlm 1923, sid. 390.

² Det åsyftade debuthäftet, »Fyra sånger vid Pianoforte, komponerade vid 11 års ålder», utkom 1843 hos Abr. Hirsch. Se Bagges Fört., sid. 26.

³ Andreas R. (1806—64) omtalas bland det Josephsonska hemmets musikgäster.

rande, gifves till förmån för den Fjortonårige Ludvig Norman i dag Tisdag den 31 Mars 1846, uti Herr De la Croix's salong vid Brunkeberg, En Soirée — — —». Programmet 2:a nummer, »Concert för Pianoforte, med ackompagnement af fullstämmig Orchester, af Mozart», exekverades av Norman som vidare solo spelade Capriccio av Mendelssohn och medverkade i 1:a satsen av Mozarts pianokvartett i g-moll. Också utförde han det 8:e och sista numret: »Improvisation öfver af Publiken uppgifna Themata.» — Såsom komponist företrädde Norman med sången »Farväl till sommaren», som jämte några Lindbladssånger föredrogos av D:lle Fundin.¹

I Aftonbladet, där en med affischen likalydande annons varit införd, läses den 6 april 1846 en utförlig recension av — u — (C. W. Bauck), som t. ex. beträffande utförandet av Mozartkonserter (i C-dur) skrev: »Vår unge konsertist ådagalade här en vacker uppfattningsförmåga, färdigt föredrag, fast och väl markerad rytm, men naturligtvis tillät honom så väl hans estetiska som fysiska utveckling ännu endast att gifva en efterbildning i miniatyr af det verkliga uttrycket i pjesen — — —». Imedlertid står vår musikaliska allmänhet i förbindelse till Norman, som varit den förste att introducera dessa verk [pianokonserter av Mozart] på konsertprogrammerna.» Vidare: »Uti improvisationen öfver 2:ne svenska nationalarier, uppgifne vid tillfället, begagnade vår virtuos deremot sin frihet med mycket lif och eld, men tillika med en sans och beräkning, som visade, att han icke blott eger lyckliga anlag, utan ock börjat utveckla en reflexionsförmåga vid deras användande, hvilken i en framtid bör blifva honom af stor nytta». Salongen sades vara »öfverfylld af åhörare, hvilka derigenom lemnade ett vackert bevis på sitt deltagande för den unga, förhoppningsfulla talangen, hvars utmärkta naturgåfvor vi uppriktigt önska all den vård, som de förtjena — —.»

»Pojklekarne», såsom Josephson med anspelning på en av dem båda skriven »komedi med sång» kallat deras privatsceniska och privatpublicistiska verksamhet, upphörde, då Norman den oroliga

¹ Nämda Normanssång ingår i »Sånger vid Pianoforte. Andra häftet», som hos Bagge, sid. 26, upptages närmast efter det vid 11 års ålder komponerade sånghäftet.

våren 1848 lämnade Stockholm för att vid Leipzig-konservatoriet fortsätta sin utbildning.¹

Roande berättar den ovan citerade förf. i Dag. Nyh. om ett sammanträffande med den 16-årige Norman före dennes avresa: »En afton i mars 1848 mötte jag honom på Stadssmedjegatan Gevärsskott smattrade. Man sköt bredvid, i Storkyrkobrinken. Det var upplopp i staden, således ganska oroligt, till och med hemskt, men Ludvig Norman kom lika glad och smågnolande. Jag talade om aftonens tilldragelser, om att man icke borde våga sig fram till brinken. Ludvig Norman bekymrade sig icke det ringaste om tumultet. För hvarje gevärsskott gnolade han ännu muntrare. Hvad angick det honom att man ställt till upplopp och att soldaterna gåfvo eld på folket! Han talade om att han skulle resa tidigt följande morgon och fara till Moscheles i Leipzig.² Aldrig hade jag då hört talas om någon Moscheles, och det fann Ludvig Norman oerhörddt och hånade mig för min okunighet, men jag tyckte att han var bra lättsinnig som kunde tänka på annat än gevärsskotten.»

För att återkomma till Ludvig Josephson skriver han återblickande: »Det är lyckligt att till trogen lekkamrat ha haft en så ovanligt begåfvad och konstnärligt anlagd gosse som Ludvig Norman; och säkert är att en sådan konstnärsnatur som hans redan i ungdomen med konstens späda frön befruktat vännens sinne. Det är jag tacksam för».³

Pojk- och ynglingavänskapen skimrar ännu igenom de ungdomligt expansiva brev, som Norman sände Josephson under den utländska studietiden; man observere t. ex. det versifierade postscriptum varmed brevet nr 2 avslutas.

Årtalen för de två första breven äro ej utskrivna, men befinnas skola vara 1848. Två dagar tidigare än Aurore Örnberg tillskrevs,⁴ har Norman fattat pennan för att delge vännen sina första utlandsintryck. En del av vad han berättar går helt naturligt igen i brevet till nyssnämnda adressat, som dock ej fick

¹ Såsom ett vittnesbörd om nämnda läroanstalts dåtida kontakt med vårt land kan nämnas dess annonsering i stockholmsk press. Se Aftonbl. 17 april 1847.

² Normans blivande lärare i pianospel vid konservatoriet där.

³ a. a. I: A, sid. 79.

⁴ Se Sv. tidskr. för musikf., 1920, sid. 83.

höra något om de även i Tyskland detta år märkbara politiska oroligheterna.

Breven ha vid utgivandet numrerats.

1.

Hr Ludwig Josephson.

*Adress. Hr Bonniers Bokhandel.
Stockholm.*

Leipzig d. 19 Mai. [1848]

Käre Ludwig!

Genom några medlidsamma resandes tjenstvillighet kommer jag i tillfälle att sända dig några rader, såsom ett bevis att jag gerna håller mina löften, ehuru det kanhända drager långt om. Det sednare säger jag derföre att hela denna tid alltsedan min afresa, förefallit mig oftast sekelslång, och hade inte nyhetens behag underlättat min saknad, så vete himmelens Gud hur det hade gått. Ack, om du hastigt komme nerkilandes till mig ändå, så hade jag dock *en* upprigtig vän här, ty, ännu ej så bekant med språket som jag önskade, kan jag ej förtro mig med någon och icke heller inge mig i några sällskaper, utan att först fråga om deras halt och derefter välja dem. Mina föreställningar om utlandet hafva ej slagit felt; menniskorne äro vänliga och goda, och man för i allmänhet ett ganska treffligt lif. Resan har gått utan minsta äfventyr och sällskap har jag haft nästan hela vägen. Jag var något ängslig i Travemünde när folket började tala plattyska; se så, i Guds namn, tänkte jag, blir det så här hela vägen, så får jag väl lof att sitta stum och ingenting förstå. Men det upphörde när vi kommo till Lübeck. Sådan vacker passage mellan Travemünde och Lübeck kan du icke föreställa dig; den ljufvaste sommar var oss öfverallt till mötes; skuggrika alleer, doftande fält, och öfverallt på sidorne dessa täcka villor och landsställen, som ödern i allmänhet har sådant överflöd på. I Lübeck voro vi blott ett par timmar. Det är en uråldrig stad, med gamla tråkiga hus, och tyst som döden. Kyrktornen luta nästan alla på sned, hvilket ser helt ynkeligt ut. Här köpte samtliga resande tyska coquarder, för att blifva bättre bemötta. Med en bequäm diligence färdades vi till Hamburg; ty värr kunde jag ej se dess läge, ty vi ankommo kl. 11 på aftonen — Hamburg — det hade då kommit så långt att jag verkligen befann mig i Hamburg, denna köpmännernas stad. Här var jag 3:ne dagar, ty jag skulle väl också någonting se. Om Du kunde göra dig begrepp om dessa skyhöga palatser, dessa breda trottoirer och snygga gatorne, dessa utomordentligt sköna promenader, detta »Jungfernstieg» hvilens make jag icke tror finnes till. Du skulle vara med och se detta hvimmel middagen kl. 1 på Börsen, detta sorlande af minst 15 000 menniskor. Du skulle finna utropararena på gatorne, äfven det, egendomligt, du skulle se dessa eleganta bazarer med

dito butiker, dessa prydliga hoteller tätt bredvid hvarandra, och du skulle utropa! Hamburg är dock en herrlig stad. En afton var jag äfven på Stadt Theater och såg »*Den Stumma von Portici*», med den berömda tenoristen *Titchaschek*,¹ som Masaniello. Enligt min tanka har vår svenska theater gifvit den bättre; flere scener voro här avslutna och flera betydligt förändrade. Vidare skall du som jag hoppas, och om Gud vill, en gång få höra mundtligen. Du skulle till och med önska att få fara med jernbanan en gång; jag är nu redan mätt derpå, och jag kan ej säga att jag någonsin funnit mig road deraf. I Berlin var jag blott en dag, och hann verkligen ej se mycket deraf. Folket gingo beväpnade, och hvarje publik byggnad omringad af ett talrikt borgaregarde. Konungen var för tillfället i Potsdam. Här hörde jag å Opernhaus Webers *Oberon*, dervid jag fick tillfälle och beundra den präktiga Orchestern. Ouverturen måste spelas Da Capo, det hände minsann ej i Stockholm, att man skänker den en sådan uppmärksamhet. Salongen var mycket prydlig; hvad som mest frapperade mig var de 18 oxögonen; 3 rader på hvarje sida, men i dessa 3 var tre i rad så att det blef aderton. Och nu är jag här, målet för resan, hvad jag här tänker och gör kan du höra af bror din, Magistern,² till hvilken jag ock skrifer. Messan är ej så liflig, som föregående åren. Ända sedan jag reste från Stockholm hafva vi haft solskensdagar och följaktligen äfven mycken torka. I går kom ändtligen en liten skur, åtföljd af täta blixtrar utan dunder, men i dag tycks det åter blifva vackert. Här är faseligt varmt, och jag har redan för flera dagar börjat bada (det är nemligen redan 17 grader i vattnet). Ofta sitter jag och tänker på hemmet, och då önskade jag väl att dessa åren redan vore förbi, men man måste sträfva något här i verlden, om man skall komma fram. Så ska' det vara här i verlden, sa' Kolmodin.³ Nå, hur står det till vid Kungl. Theatern. Ni hålla väl som bäst på med Robert.⁴ Allt detta torde du vara snäll och snart underrätta mig, ty om du visste huru glad jag blir när jag får bref hemifrån, skulle du säkert med omgående gå mina önsknningar till mötes. Helsa din goda mor och dina syskon, och ursäkt mig hos dem, att jag icke tog afsked, men du vet väl förhållandet, att jag icke visste förrän samma dag kl. 10 att jag skulle resa,

¹ Felstavning för Tichatschek, (1807—86), som senare också gästspelade i Stockholm. — Senare har Norman utförligare berättat om samma föreställning; se hans Musikaliska uppsatser och kritiker, Sthlm 1888, sid. 65.

² Jakob Axel J., som nu hemkommit från sin utlandsvistelse. Se sid. 132.

³ I J. Jolins skådespel »Mäster Smith eller Aristokrater äro vi alla», som 1847 hade sin premiär på Kungl. teatern, förekom en av förf. själv spelad smeds-gesäll Kolmodin, vilkens stående, ibland något varierade uttryck var: »Så ska det vara i verlden ja.»

⁴ Denna »Meyerbeers märkvärdiga skapelse» (Aftonbl. 20 maj 1848), varom Norman i brevet till Aurore Örnberg gör utförligare förfrågan, hade efter kort vila återuppförts 15 maj s. å. med samma framgång som tidigare.

och då hade jag så mycket att uträtta. Lef väl, och skrif snart (bed äfven Wilhelm¹ göra det) till

din tillgifne Wän
Ludvig Norman.

2.

Dem Herrn L. Josephson.
Wohlgeboren.
Stockholm.

Pr Adr. Hr Bonniers Bokhandel,
Bazaren å Norrebro.

Leipzig d. 29 Augusti. [1848]

Min bäste vän, Ludvig!

Nog borde jag skämmas inför Dig, som nu ordentligt emottagit trenne bref från Din hand och först nu svarar; men som jag icke har några andra orsaker, än lättja och drumlighet, så är det bäst att tysta ner hela den saken, och tala om andra roligare saker. Jag har Gudskelof varit frisk sedan Du sist skref, men det torde redan vara dig bekant, det jag förut haft frossan en längre tid, men är nu så återställd att jag lika ifrigt som förr, sköter mina studier, i såväl det ena som det andra hänseendet. I går fyllde jag mina 17, och till firandet deraf, roade jag mig med att tänka på hemmet, hvilket ofta uppmuntrar mig till fortsatt sträfvande, men äfven förökar min längtan. Hvad nyheterna Du berättar mig beträffar, så gläder det mig lika mycket som det förundrar mig, att det midt i sommaren är en italiensk opera,² och dertill i Stockholm, som om sommaren annars har så liten befolkning, emedan alla som hafva råd vanligtvis pläga flytta åt landet. Hur går det då med Deland och hans trupp?³ Det vore skada, om hans utmärkta sujetter skulle lida af utlänningarne. Jag har Gudnås inget serdeles nytt att berätta dig, mitt fält är så aflägsset från alla ting, dem Du skulle finna intressanta, att jag redan är mätt på allting. Visserligen har man här en god theater, som utvecklar en enorm produktivitet, i det man sätter upp icke mindre än 4 Operor i veckan, men som jag icke är en Cræsus, är jag ej ofta der. Här är tyst och öde ända tills nu då man snart hoppas få de med så mycken förtjusning upptagna Gewandconserterna⁴ i gång; detta kommer likväl troligen icke att ske, förrän Gade återkommit, ty af honom har man ännu ej hört någonting.⁵ Jag hål-

¹ Wilhelm Josephson, se sid. 132.

² V. Gallis operatrupp, som spelade på Mindre Theatern.

³ Fredrik Deland och hans på Djurgårdsteatern spelande trupp.

⁴ Skall vara: Gewandhauskonserterna.

⁵ Gade (1817—1890) hade från 1844 verkat som dirigent för nämnda konserter. »I Foraaret 1848 forlod han Leipzig. Det slesvig-holsteinske Oprør, støttet fra Tyskland, var Aarsagen dertil. Hans ægte danske Sindelag maatte paavirkes stærkt af denne Begivenhed, og den kunde ikke andet end føre til

ler mig helst för mig sjelf, och vill icke skaffa mig många bekanta, det gör att jag af stora verlden vet ingenting. Mitt största nöje är om jag läser i tidningarne något om Sverige, eller att någon Svensk resande anländt; det sednare händer dock bra sällan, och hvad notiserna om Sverige beträffar, så är det ej alltid värdt att lita på deras sannolikhet, ty jag har fått en hel mängd befängda uppgifter, som satt mig i mycken oro, och till slut varit blott dikt. Emedlertid har jag hopp att snart få se Walin och Wolke här och det roar mig mycket att tänka på.¹ Hur mår din goda Mamma, dina syskon. Har din bror Jacob återkommit till staden, om han det har så säg honom, att det Gudskelof går rätt bra för mig, och att jag fått mera uppmuntran än jag vågade hoppas. Helsa Norrebro ifrån mig och glöm dervid icke Hrr Lindroth etc. med en vänskapsfull spark, ty ett tänka mig Norrebro utan dessa herrar är för mig omöjligt.² Jag har redan sett mycket af verlden, men vår herrliga hufvudstad är kronan för alla städer. Hamburg har hvad elegansen beträffar gjort mesta intrycket, men »jag vill ej lefva och dö» der ändå, och torde således ej vara i Jolins smak.³ I Berlin var jag blott en dag, och fick emedan den just inföll på en Söndag, ej se mycket deraf, men den stora staden föreföll mig ej treflig. Här är allt ganska bra, ehuru jag ej rätt kan lida städer, som sakna vatten. Denna flod Pleisse är som en liten vattpuss, och sinar emellanåt ut; nej tacka vill jag Stockholm, se det är en stad, som utan palatser och ståtliga bygg-

hans Beslutning om som dansk at opgive Stillingen i tysk Musikliv.» (W. Behrend, Niels W. Gade. København. 1917, sid. 65.)

¹ Walin — med största sannolikhet operasångaren Rudolf W., som i »Ideal och Verklighet» I: A, sid. 17, omnämnes bland de musikaliska gästerna i Josephsons hem och som enligt affischen medverkade vid den för Norman 1846 givna konserten. Jfr brevet nr 6. — Vem Wolke var, har utgivaren ej lyckats få reda på.

² Violinisten i hovkapellet A. F. Lindroth (1824—95) omnämnes upprepade gånger i »Ideal och verklighet», bl. a. I: A, sid. 22, där följande berättas från söndagsmatinéer hos brodern Eduard: »Naturligtvis saknades aldrig vid dessa tillfällen vännen kammarmusikus Lindroth, både som exequerande kvartettspelare och vän i huset». — Normans 1875 utgivna op. 32, violasonaten, har tillägnats »seinem Freunde A. F. Lindroth» (Bagges Fört., s. 11).

³ Åter har Norman erinrat sig en pjäs av Jolin, nämligen dennes dramatiska debutverk En komedi, som 1845 haft sin premiär på Kungl. teatern. Axel Vapensköld, studenten och teaterentusiasten, som spelades av författaren, härmar i första akten bl. a. »en handelsexpedit som varit utomlands», och som på tal om tyska städer säger att »det är så helvetes toujour i Hamburg.» Han sjunger sedan »3:dje turen i Polkan» med en text, vars andra strof börjar så:

Nej, i Hamburg, der ville jag lefva och dö,
— fast der är ju så toujours, så man vill ju aldrig dö —
skall jag gifta mej, tar jag i Hamburg en mö.
der ä' flickorna så smala om lifvet som ett spö.

nader och gator, likväl eger företräde, framför allt hvad jag hittills af utlandet sett. Det kan riktigt förarga mig, sådant begrepp man här har om Stockholm, och i allmänhet om Sverige. »Der är väl bara träbyggnader etc.» Jag bor mycket vackert, i den vackraste delen af staden, vackra trädgårdar rundt omkring mig, och här har jag i allmänhet bra; mitt lilla rum är visserligen ej ett mästestycke bland kamrar, men mer än tillräckligt hvad jag behöfver; det enda, som är mig lite genant är att jag ej har egen utgång, utan ständigt måste gå genom andras rum. Man vill visst liten smula lägga band på mig, och är särdeles nyfiken på hvad jag gör och hvart jag går, men det låter jag mig ej illa bekomma, då jag för öfrigt har så god vård. Du finner således att det går mig serdeles bra, men, oss emellan sagdt, finge jag sjelf rå, och hade rådd, icke blef jag mer än ett år i Leipzig, utan nog kilade jag antingen till Dessau, under Musikd. Schneiders ledning eller till Pariser Conservatorium, ty anstalten här är ej mycket med, ryktet och ropet är mera, lärarne resa bort midt under terminen, och ingen annan besätter deras plats. så att lectionerna äro öde, men mera dérom framdeles, och jag vill äfven af din bror Jacob taga råd i det fallet. Kors att ni hafva ett så superb Tivoli; det roar mig att höra att *något* blir af i Stockholm, som ej är talt om i hundra år förut;¹ riksdagen är väl lyckligen och väl slutad, hoppas jag, och Hans Majestät Konungen till hufvudstaden ankommen, så vida han icke ännu ligger ner i Skåne, och »bedrifver fredsunderhandlingar», som väl tjugo gånger varit afbrutna² Medan jag kommer ihog det, så helsa Philip Jacobsson, och bed honom i sin ordning helsa v. Boom, att jag snart skall skrifva till honom.³ Kan Du äfven förmå Wilhelm att vid ett eller annat tillfälle skrifva några ord, så vore det mig mycket kärt. Jag hoppades så visst på nöjet att se Randel⁴ snart här, men det tycks som om resan krypit i skrinet tillika, med svar på mitt nu sedan 4 månader skrifna bref till honom. Vet Du när jag tänker på den tid som redan förflutit, så tycker jag det var helt nyligen jag lemnade Stockholm; jag minns, huru när jag blott var en 3 veckor i landsorterna, huru jag längtade till Stockholm igen. Nästa gång jag skrifver sker

¹ Sommaren 1848 hade vid Norrtullsgatan öppnats det s. k. Norra Tivoli, som åtminstone följande vår »var ganska talrikt besökt, då der gäfvos konserter i flere afdelningar, och Mozart fick vara med bland Lundbye, Weller och Lanner — — —» Se Claes Lundin och August Strindberg, Gamla Stockholm, sid. 118.

² Norman ägde ej ännu kännedom om stilleståndsfördragen 2 juli och 26 aug. 1848, som voro resultaten av att Oscar I efter utbrottet av det schleswig-holsteinska upproret hade i Malmö personligen skött fredsunderhandlingar.

³ Philip Jacobsson (f. 1830 i Sthlm, † 1886 i Trondhjem) omtalas i Ideal och Verklighet II sid. 41, där han bl. a. säges ha varit »en utmärkt skicklig pianist och elev af van Boom.» — J. van Boom (1807—1872) hade en kort tid undervisat Norman i pianospel.

⁴ Andreas Randel, se sid. 137.

det enligt din goda principals tillåtelse genom Hr Köhler.¹ Farväl min goda, saknade vän, må Du bibehålla samma vänskap med mig, och må vi begge besinna »att i Enighet ligger Styrka».

Din tillgivne vän och
medhjälpare
Ludv. Norman.

P. s. Wille Du hafva godheten låta ineliggande lilla breflapp komma lyckligt till sin adress, så tackar jag Dig på förhand, skrif snart igen till mig, glöm ej de dina samt Mad. Örnberg med hjertliga helsningar från min person.²

*Lefve Gustaf Wasa!*³

Att skiljas är väl svårt, och helst för tvenne vänner
Som alltid varit sams, i lycka som i nöd.
Det vet jag att *Du* känt, jag ock det lifligt känner
Jag glömmur aldrig dig, ej förrän vid min död.

*

Lef därför väl min vän, och ser jag dig ej åter
Så blir ditt minne dock hos mig en säker tröst
Vårt öde är bestämdt, men visst är att det låter
Ännu dock mången gång mig höra få din röst.

L. Norman.

3

Högädle
Herr Ludvig Josephson.
Stockholm.

Leipzig d. 14 Mai 1849.

Min hedersbroder!

Stor tack för dina bref, som jag alla bekommit och som göra mig ett stort nöje att få besvara nu, då jag genom din principal har så godt tillfälle dertill. Det var nu en längre tid sedan jag skrifvit

¹ Grundaren av bokhandelsspeditörsfirman K. F. Köhler i Leipzig, med vars boksändningar till Adolf Bonnier brev från N. till J. ha kunnat medfölja. Förbindelsen med Köhler torde förklara, att N. kallar sig J:s [bokhandels]medhjälpare.

² Aurore Örnberg (1816—1907; gift 1857 med Emil von Qvanten), sid. 139 omtalad som brevmottagerska, boende i Operahuset i Stockholm. Enligt 1849 års mantalsuppgift gav hon »lektioner i Pianospelning åt nybegynnare». Hon gjorde sig känd som flitig översättarinna samt författade under pseudonymen Turdus Merula bl. a. »Musikerns dotter. Romantiserade bilder från Carl XIV Johans tid», som bl. a. berör en del musikaliska företeelser. Norman, som i det till henne ställda brevet betygat sin »vördnad och utomordentliga tacksamhet» samt tackat för ett erhållet souvenir, tillägnade »Fräulein Aurore Örnberg» sitt 1850—51 komponerade pianohäfte op. 2; se Bagges Förteckn., sid. 3.

³ Anspelning på Josephsons sid. 133 omnämnda stycke, som kritiserats av Norman?

dig till, men tro icke derföre att jag alldeles glömt bort dig; nej tvertom, jag tänker dagligen på dig, såsom en af de få mina jemn-
 ariga bekanta, som ihogkommit mig sedan jag lemnade hemmet. Du
 redogör i synnerhet utförligt för Theatrarnes verksamhet, det gör
 mig ondt att jag icke kan betala dig med samma mynt, som man
 säger, emedan jag sällan besöker Thalias tempel här uti den goda
 staden Leipzig. Den är en af de få här uti Tyskland som oaktadt
 de beklagansvärda politiska företeelserna håller sig uppe. Ja! äfven
 i Leipzig hafva nyligen excesser och oroligheter infunnit sig, och 6
 man af communalgardet hafva blifvit offer derför, för att icke räkna
 de många sårade från folkets sida. Messan måste derför så till vida
 afstadna, att alla stånd på offentliga platser blefve förbjudna, så att
 lifligheten är totaliter förbi. Gud vet hvart allting skall taga vägen;
 för konster och vetenskaper ser det förbannadt mörkt ut, och få vi
 öfverallt republik, (som är att förutse), så torde de icke komma att
 existera i framtiden. Jag har en tid varit så förtviflad att jag fattat
 ett beslut, som jag med Guds hjälp hoppas få realiseradt. Hvad jag
 under detta mitt första år härstädes utstått det hoppas jag icke mera
 få vidkännas; hufvudsaken är emedlertid att man lär sig någonting.
 Jag har nyligen åter igen varit framme på styfva linan med en
 Ouverture, som Abr. Hirsch nu har med sig hem, för att försökas
 af Kongl. Hofkapellet. Få se huru den slår an derhemma. Blir den
 spelad på någon konsert så underrätta mig hvad du tyckte om den.¹
 — Annars går allting sin jemna gång med mig, här är dödt och tråk-
 igt som i Södertelje. — Hur kommer det sig till att icke din bror
 componisten svarar på mitt bref, han har åtskilliga gånger skrivit
 till Härtel,² och har nyligen skickat hit en af sina arbeten som han
 ville hafva tryckt, men till mig inte en enda rad. Som jag för-
 nummit, läser han vara temligen säker om platsen i Upsala efter
 Gubben Nordblom.³ Eduard ämnar ju etablera sig såsom musik-
 handlare i Stockholm, gratulera honom dertill ifrån mig, och re-
 kommendera mig till det *bästa*, om han äfven ernar anlägga en för-
 lagshandling.⁴ Musiken står nu stilla alldeles här, och konstnärer-
 na aflägsna sig för att på andra orter försöka sin lycka. Detta oak-
 ladt väckes jag nästan hvarje morgon med musik af de så kallade
 »Bergmusikanten» som blåsa alldeles förskräckligt falskt och till på
 köpet vilja hafva penningar derför, i sanning en sällsynt blygsamhet,

¹ Bland de kompositioner, varmed Norman uppträdde vid Leipzigkonser-
 vatoriets offentliga provningar, märktes »en *ouverture* för orkester i A-dur.»
 (J. A. Josephson i Teater och Musik, 1876, nr 8). Denna av muskförläggaren
 Abr. Hirsch hemförda, men aldrig utgivna och så vitt bekant ej heller offent-
 ligt spelade uvertyr blev, enligt Bagges Förteckning, sid. 29, komponerad 1849.

² Någon av de två bröderna H. i musikförlagsfirman Breitkopf & Härtel.

³ Redan den 3 maj 1849 hade J. A. Josephson erhållit befattningen som
 director musices.

⁴ Ludvig J:s sid. 143, not 2 nämnde bror Eduard (1825—82). N:s 1852
 komponerade Sörgmarsch utkom s. å. på dennes förlag; se Bagges Fört., sid. 23.

som man icke nog kan sätta värde på.¹ Äfven har under messan en
 hel mängd beridare och sådant mer varit här deribland. *Alex. Guerra*
 som du förmodligen känner till namnet. Jag har nu visserligen den-
 na gången icke sett hans trupp, men så mycket är säkert, att alla
 vackra flickorna äro borta, och blott en, *Dem. Kremzow* som skall se
 någorlunda bra ut.² Dessutom visas här jättar och dvergar, lejon och
 apor och allt möjligt. Panoramor öfver slagen i Schleswig-Holstein
 etc. sattyg. — Apropos! de stackars Danskarne de få nog på huden
 öfverallt hvar de våga titta fram; också skryta tyskarne mycket öfver
 sina segrar. Svenskarne lära väl noga akta sig att gå öfver till Fyen igen
 och plocka blommor,³ och på det viset lärers väl S. Holsteinska
 krigets utgång vara nästan gifven till tyskarnes förmån. — Här ta-
 lar man ryktesvis i dag om att koleran skulle hafva utbrytit här, men
 jag tror ännu ej derpå, här har den åtminstone aldrig förr visat sig.
 Ut i Bergen skall den ju rasa ohejdadt, Gud låte den bara icke komma
 till Sverige, hvilket vore mycket värre än här, emedan människorna
 derhemma äro mindre måttliga i mat [och] dryck än här i utlandet. —
 Men adieu för denna gång min gode vän kl. är ½ 11 på aftonen
 och nattväktarn har redan uppmanat att gå till sängs, och jag är sär-
 deles benägen att följa hans råd. Inneliggande rader till Wilhelm
 torde du vara beskedlig fortskaffa, och helsa din goda moder och
 alla dina syskon, Schückens⁴ etc. etc.

Adieu

Din tillgifne »medhjelpare»

Ludvig.

¹ Till förklaring av ordet *Bergmusikanten* kan utgivaren endast — tack vare
 påpekande av överkantor Felix Saul — hänvisa till klaverutdraget av Webers
 »Friskyttan»; enligt scenanvisningarna till första aktens introduktion skall visa
 sig »Böhmische Bergsmusik», som utför den efter kören följande marschen
 (»Bauernmarsch»). Kanske det var kringvandrande böhmiska musikanter som
 störde den unge Normans morgonsömn.

² Tillsammans kunde Norman och Josephson ha sett Guerras trupp, som
 uppträdde 1845 på Djurgårdsmanègen. »Den omtyckta truppen — — — firade
 1848 nya triumfer med Madeleine Kremsow — —.» (Se: Djurgården förr och
 nu. Skildrad av Gunnar Bolin, Nils Östman och Tor Hedberg. Sthlm 1925,
 sid. 191). — Sitt populärt musikhistoriska intresse äger följande Josephsons
 uppgift i »Anteckningar efter bref från mig sjelf», ingående i Biographica:
 »1845 September (till Jakob) — — Med konstberidaren Guerra hade till Stock-
 holm anländt kapellmästare Schnötzingen från Wien, förste och dirigerande
 medlem av den berömda Lannerska orkestern och uppförde hos Davidson
 stora trädgårdsfester i likhet med den av Strauss och Lanner i Wien arrange-
 rade — — —» I en not erinrar Josephson om att »Schnötzingen stannade
 många år i Sverige och gav sjelfständiga konserter i olika festlokaler i Stock-
 holm.»

³ En del av en svensk-norsk armékår hade såsom hjälpsändning öfverförs
 till Fyn.

⁴ Förutnämnda dr Martin Schück och hans maka Wilhelmina, f. Josephson.

Herrn Ludwig Josephson.
Durch Güte. Wohlgeboren.
 Stockholm.

Leipzig d. 6 Augusti 1849.

Broder Ludvig!

Du börjar väl tro, att jag är både död och begravnen, som ännu icke svarat dig på ditt sista bref och tackat för de välkomna skänkerna. Jag är på det högsta ledsn öfver, att jag ej träffade Hr Meyer, som var så god och medtog paketet till mig, men tro icke att skulden är min, och ännu mindre att jag var liknöjd att träffa honom, men morgonen derpå, då jag kl. 8 gick att besöka honom, var han redan rest sina färde;¹ jag begaf mig då till Hr Köhler, hvilken sade mig att han inom trenne dagar skulle komma tillbaka till Leipzig, hvilket likväl icke skedde. Du ser således här af, att Du gör orätt att göra mig förebråelser i denna sak. Sedan dess har jag gjort en liten resa till Dresden och det saxiska Schweiz, hvilket gjort mig mycket nöje. Ett herrligt väder hade jag, ett godt resesällskap, och god helse, hvad kan man då mera önska sig för att antråda en treflig resa, penningar oberäknadt? Jag var tvenne hela dagar i det herrliga Dresden, och vandrade i en dag igenom hälften af det saxiska Schweiz. Jag tänkte många gånger på dig, och önskade att Du vore med, Du skulle säkert icke ångrat dig. Dresden är en vacker stad, och påminner emellanåt om Stockholm. Den största och intressantaste märkvärdighet är målningssamlingen, det mest storartade i sitt slag, som man kan tänka sig, efter detta kommer porslinsamlingen i Japanska palatset, och slutligen den präktiga hofteatern, hvarest jag åhörde Lortzings »Wildschütz». I saxiska Schweiz uppnådde jag fästningen Königsstein, och det gentemot befintliga höga berget Lilienstein, hvarest jag klättrade upp på högsta höjden, och der man har en utsigt öfver hela Elben, och de schlesiska högbergen, i fjeran Dresdener kyrkotorn. Ja det var skönt, och går ej så lätt ur minnet. Kan man under 4 dagar hafva bättre omvexling och en angenämare resa, med så liten kostnad? — Sedan jag kommit hit till Leipzig igen, har jag måste lemna min goda Madam Flathe och det sköna Reichelsgarten; mitt forna rum stod ej mera till min disposition, och jag bor nu midt i staden; min adress skall jag skriva upp i slutet af brefvet, så att Du ej mer adresserar mina bref till Reichelsgarten. Jag kan försäkra dig att jag bor snyggt, och är med min värd, en landtbrukare vid namn Schrecker, mycket tillfreds och belåten i alla hänseenden. Jag hade nyligen bref från din bror Magistern, och svarar honom, så fort jag vet att han är i Stockholm igen; (hans bref var nemligen skrivet Linköping och Säby). Skulle

¹ I »Ideal och Verklighet», I, sid. 130, talar Josephson om en av sina »äldre kamrater i Bonniers bokhandel, den rikt begåfvade och snillrike författaren Philipp Meyer», senare utförligt behandlad i memoarerna. Jfr brev nr 5.

Du snart träffa honom, eller skriva honom till, så helsa och tacka honom så mycket från mig. I de musikaliska förhållandena här kommer helt säkert snart en revolt att ske. Kapellmästar Rietz lemnar Leipzig och Lortzing får hans plats vid theatern, till anförare i Gewandhaus concerterna har Gade blivit utnämnd, efter hvad man säger, få se om han kommer.¹ Hur sakerna derhemma komma att stå, är ej så godt att bestämma, då man till Kapellmästare fått denna italienare, och till på köpet en man, som icke har något namn eller rygte. Jag tänker att Kapellisterna icke just tycka om valet, och det undrar jag icke heller på. Går saken återigen ut ifrån H. M. Konungen, så är det ett nytt bevis på hur litet förtroende man å högre ort har till den inhemska skickligheten, liksom vi icke skulle hafva männer nog, som skulle kunna mäta sig med den herrn.² Lindblad, Randel, Ahlström m. fl. för att icke tala om din bror, hvilken dock befinner sig bättre med den platsen han i Upsala fått.³ — Ja! ja! det står illa till med konsten i vårt kära Sverige, och ännu sämre blir det, så länge man icke uppmuntrar de få inhemska konstnärer som der finnas. Tordes jag bedja dig vara god ombesörja inneliggande bref, glöm ej af mig utan kom nu nästa gång med ett långt bref, helsa din goda mor och syskonen, Abr. Hirsch m. fl.

önskar
 Din tillgifne
 Ludvig Norman.

Adr. Leipzig, »Reichsstrasse, Dammkirsch 3 Treppen».

¹ Julius Rietz (1812—77), som 1847 blivit teaterkapellmästare i Leipzig och följande år efterträdde Gade såsom dirigent för Gewandhauskonserterna, umgicks verkligen 1849 med planer att lämna nämnda stad, men stannade kvar. — Lortzing (1801—51), vilkens opera Wildschütz omtalas i detta brev, hade en kort tid verkat som kapellmästare vid Leipzigteatern, men ville, då Rietz stannade, ej vara »femte hjulet under vagnen». (Se: G. R. Kruse, Lortzing, Leipzig 1914, sid. 55). — Beträffande Gade besökte denne Leipzig åter först 1850, men om det, såsom gissats, redan då underhandlats om att han skulle återta ledningen av konserterna, blev därav intet. Senare, 1852, kom han att dirigera 10 sådana (Se Behrend, a. a., sid. 68 ff.). — Det kom sålunda till sist ej att ske någon »revolt» i Leipzigs musikaliska förhållanden.

² »Den herrn» var Jacopo Foroni (1825—58), dirigenten vid den i brevet nr 2 omnämnda italienska truppen. När Norman vid sin återkomst till Stockholm 1852 själv lärt känna Foronis dirigentskap, uttalade han sig mycket erkännansamt härom, såsom framgår av ett i Sv. tidskr. för musikf. 1929, sid. 201 publicerat brev. Se även uttalandet vid Foronis död, dörsammastädes sid. 206.

³ A. F. Lindblad (1801—78), redan nämnd som Normans lärare, framträdde veterligen aldrig, åtminstone offentligt, som dirigent. — Randel däremot fick i sin egenskap av hovkapelletts förste konsertmästare ofta dirigera operor och konserter; det må även erinras om att Randel dirigerade vid den förut omnämnda soaré, som gavs till förmån för den 14-årige Norman. — J. N. Ahlström (1805—57) var 1842—54 verksam som kapellmästare vid Mindre teatern i Stockholm samt skrev musik till en mängd teaterstycken.

Högädle

Herr Ludvig Josephson.

Stockholm.

Leipzig Mai 1850.

Min käre vän!

Stor tack för dina flera bref, på hvilka jag, min stora drummel, icke svarat, men hvem skulle nu börja med den gamla längesedan utnötta visan om kär vänskap men — aldrig svar på bref, du känner mig för väl, för att inse att jag är densamme som förr, oakadt det långa dröjsmålet. Hr Meyer träffade jag denna gången ehuru mycket kort, och jag tyckte ofantligt mycket om honom, och fick genom honom reda på mycket saker som jag önskade veta. Ja min gode Ludvig, »allting förändras, allt går omkull» säger vår odödlige Bellman, och så gick det med min gode beskyddare Braunerhjelm, som jag upprigtigt beklagar; jag hoppas emedlertid att saken icke är af så ömtålig natur, som man i 1:sta början trodde, likväl gör denna affär ett streck i räkningen för mig, och jag är sjelf verkligen oviss om mitt öde, om jag kommer att återvända hem eller om det blir tillfälle för mig att fortsätta mina studier; den gode Gubben Bergström har nu som alltid fordom antagit sig min sak, och jag vet han har inflytande i Stockholm.¹ Till min mor har jag skickat ett betyg från Conservatorium; kanhända äfven det kan bidra till mitt kvarstadnande här i Leipzig, som jag önskar vore så långt som möjligt. Ja, jag vore nästan beredd att fråga, kunde jag här få mig en nått anställning, och hade min mor och mina syskon här, så ville jag icke någonsin hem till Sverige om icke på en släng, hvad säger du om denna opatriotiska sats? Mina studier gå tråget framåt, jag har komponerat några små stycken för claver, som jag hoppas att få en förläggare för.² Annars är det i musikalisk väg tyst och stilla i det annars i denna väg så lifliga Leipzig; concertsaisonon är längesedan

¹ »En välvillig gynnare egde Norman i löjtnant C. G. Braunerhjelm som jemte den för honom verksamme bankoregistratör Axel Bergström satte honom i stånd att till fortsättande af sina studier resa till Leipzig (1848)» (J. A. Josephson i Teater och Musik, 1876, nr 8). — A. Bergström (se sid. 132) fick sig den 1848 komponerade och 1852 utgivna violinsonaten, op. 3, »verehrungsvoll gewidmet.» — C. G. Braunerhjelm (1821—62) hade redan 1846, som underlöjtnant, tagit avsked ur krigstjänsten; ägde fideikommisset Sandemar, där Norman även efter sin återkomst från Leipzig skall ha varit gäst. Op. 7, Drei Clavierstücke zu vier Händen, som komponerades 1851 och utgavs 1858, tillägnades Braunerhjelm. Dennes mor Aurore B. hade fått sig den 1847 utgivna polketten L'Aurore dedicerad; uppgiften härom och att den komponerats några år tidigare (av »en 13—14-års gosse») lämnas ej af Bagge, men i nekrolog i Nya Dagl. All. 28 mars 1885.

² År 1850 komponerades op. 1, Zwei Charakterstücke für Pianoforte, som samma år utkommo hos Fr. Kistner, Leipzig. Se Bagges Förteckn., sid 3.

slutad och sedan dess hafva vi icke haft en enda musikalisk afton, om man icke vill räkna Meyerbeers »Prophet» som i går gafs för tjugonde gången.¹ »Denna prophet», säger en humoristisk tidning här, gör mera spektakel af sig, än samtliga Herrarne Jeremias och Hezechiël i lifstiden gjorde.» Den innehåller många vackra nummer, ehuru uppfinningen i de musikaliska motiverna på långt när icke kan jemnföras med Robert och Hugenerotterna, men i det hela gör den effect, nå, skridskolöpning, soluppgång, kröning i kyrka, det skall väl packa² det stackars publikum; denna Prophet förtjenar ses bara för märkvärdigheten och praktens skull. Nå nu ett ord om Stockholm, huru lefver man der nu, är Jenny Lind hemma?³ och huru ser Kron-Calle⁴ ut som fästman, har du sett hans tillkommande fru? Tacka Wilhelm för hans kärkomna bref, och säg honom att när jag kommer hem, väntar jag att han sjunger hela Bertram⁵ utantill. Det paket, hvarom du nämner, och hvilket du ville hafva godheten sända mig (såsom du i brefvet säger, en panorama af Stockholm) har ännu icke kommit mig tillhanda, emedan Meyer ieste landvägen, och måste lemna sakerna kvar, hvilka nu förmodligen komma sednare. Med honom har jag uppgjort affären med korrekturläsningen, och beder jag dig till Hr Bonnier framföra min iacksägelse. Skulle du skriva till Jacob, eller kanhända han sjelf vara i Stockholm, så helsa honom så mycket och hjertligt, säg honom att Schumanns Opera »Genoveva» blev instuderad, och att jag utförligen ämnar skriva honom derom när den blifvit gifven.⁶ Jag hinner icke mera nu, jag har ännu ett bref att skriva till Abr. Hirsch. Helsa din mor och dina syskon, framför allt Martin Schücks från mig. Skrif snart, jag lofvar dig härmed bestämdt att genast svara.

Din tillgifne

Ludvig Norman.

P. S. Gode Ludvig! Som jag vet att Abr. Hirsch har mycket att göra och är något glömsk av sig, så stöt på honom att han med *omgående* skickar mig de porträtter jag bedt honom om. Det är mycket nödvändigt att de komma mig tillhanda.⁷

¹ »Profeten» hade haft sin premiär i Paris 1849.

² Norman synes ha glömt att det tyska *packen* måste översättas, t. ex. med gripa, fångsla.

³ Eftersom namnet här förekommer, må erinras om att för Normans vistelse i Leipzig »visade också Jenny Lind med frikostig hand sitt deltagande». (J. A. Josephson i Teater och Musik 1876, nr 8).

⁴ I avskriften i Ideal och Verklighet har den vanvördiga benämningen, syftande på den blivande Carl XV, utbytt mot: Kronprinsen.

⁵ i »Robert av Normandie».

⁶ 25 juni 1850 blev operan med ringa framgång för första gången given i Dresden.

⁷ Det var kapellmästaren Rietz, som önskade porträtt av svenska kompositörer. Jfr Normans brev till Hirsch, Sv. tidskrift för musikf., 1920, sid. 85.

6.

Herrn Ludwig Josephson.
Durch Güte. Stockholm.
 Adr. Hr Bonniers Bokhandel.

Leipzig d. 23 Mai 1851.

Käre Ludwig!

Ditt bref af den 8 denna månad har jag genom din principal, Hr Bonnier emottagit; det gör mig stort nöje, att Du ännu tänker på mig, då jag visat mig så likgiltig med att skriva; jag gör nu härmed afbön och ber Dig förlåta det skedda. Dröjsmålet med skrivandet till min mor¹ härrör af många orsaker, som jag här ej kan anföra, nog af, låtom oss tala om någonting annat. — Af ditt bref inhemtar jag, att dina tankar mycket sysselsätter sig med Leipzig och en condition härstädes; jag ville just icke råda dig härtill; Leipzig är ej den ort, hvarå man just i denna väg kan profitera något särdeles; jag råder Dig att för det första icke lemna Din plats hos Din Principal som helt säkert är mycket förekommande emot Dig; en sådan som han får Du svårligen här i Leipzig; jag hoppas vi kunna i *Stockholm* mundtligen tala om saken, ty i November hoppas jag vara der tillbaka till min systers bröllop,² tills dess rådgör Dig med min³ principal som, (oaktadt den tystnadsed, Du i din skrifvelse tilldelat mig) vet om saken och talade med mig derom. — Om här icke vore så fult väder, skulle allt Bonniers haft roligare,⁴ men det regnar sedan fjorton dagar, som om himmelen var öppen; öfver hufvud är messan dålig; och såväl in- som uppköpare beklaga sig svårligen öfver dåliga affärer — Ditt bref lemna hvad nyheter beträffar mycket att önska; men detta ligger i sakens natur; i *Stockholm* är nu på sommaren (skall man nämna det sommar?) mycket tyst och stilla kan jag tro; några närmare detaljer om din mor och syskon skulle likväl hafva intresserat mig; hälsa dem så mycket från mig; från Eduard hade jag genom Walin några rader som gjorde mig mycket nöje; hvad det ändå kännas godt, att få språka med gamla bekanta om hemmet, då man sedan 3:ne år varit borta derifrån; jag längtar mycket att få se Er allesamman och vill hoppas att allt är på den goda foten, när jag kommer. Till Din syster Mina, till hvilken jag har så många Obligationer och hvilken så mycket har haft möda med mig, framför Du mina hjertliga hälsningar, helst som *hon* icke glömt mig med sådana. — Från Abr. Hirsch har jag ännu ej hört något, och finner detta något besynnerligt, nyligen skickar han till

¹ Fredrika Amalia Norman (1804—1867).

² Hanna Norman gifte sig 15 nov. 1851 med grosshandlaren Gustaf Fris.

³ Bör enligt sammanhanget stå *din*, vartill originalets *min* också rättats i den i memoarerna befintliga avskriften.

⁴ I den i memoarerna befintliga brevavskriften står genom förbiseende Bonnier (utan —s på slutet). Enligt vad bokförläggaren Karl Otto Bonnier benäget meddelat, besökte Adolf Bonnier vid angivna tidpunkt Leipzig i sällskap med sin hustru.

Leede¹ en stor kista, och inget ord till mig! Jag ville gerna höra om mina små compositioner ännu ankommit, men vet ingenting derom; till Wilhelm borde jag skriva, men har denna gång icke tillfälle dertill; man har mycket berättat mig om hans sångtalent, och jag är högst begierig att höra något af honom; säg honom att han bereder sig på Caspers stora Aria ur Friskytten, eller något dylikt, som han kan sjunga för mig. Af din bror, Musikdirectorn, har jag anskaffat mig ett häfte »Nya Sånger» utkomna hos Eduard; till honom vill jag också skriva. Hälsa dem alla. — Och nu till Dig sjelf; hur mår Du, och hvad gör Du? Du har vuxit mycket, som Bonnier sade mig. Af dina bref sluter jag mycken god förändring på ditt sinne; det skulle blifva roligt att språka med dig; jag har äfven blifvit mycket lång och har blifvit allvarlig såsom de flesta säga; i musikaliskt hänseende går det bra för mig; realiserar sig min plan, så bör jag i medio September vara i Köpenhamn och, om Gud vill, i November tillbaka i *Stockholm*.² Till dess lef väl, och tänk fortfarande på

Din vän
 Ludvig Norman.

P. S. Till min mor ber jag Dig framföra de *varmaste* hälsningar; säg henne allt möjligt, alldeles som om jag varit sjelf; det är till *största delen* hennes skull hvarföre jag bestämt mig redan i höst återvända hem; säg henne det. Lef väl. — Många hälsningar till alla, alla bekanta.

Densamme.

7.

I Josephsons memoarer har ej återgetts ett helt kort brev av den 24 juni 1851, vari Norman endast rekommenderar »innehafvaren af dessa rader, Her Schuster», som »företager resan till *Stockholm* för att derstädes utställa ett lager blåsinstrumenter — — — ». Norman »önskar den unge mannen all medgång — — — ». Så vare han alltså härmed rekommenderad». ³

8.

Durch Güte.
 Herrn Ludwig Josephson.
 Wohlg.
Stockholm.

Leipzig d. 22 Augusti 1851.

Min bäste Ludwig!

Åter har en temlig lång tid förflutit sedan vi språkade tillsammans, men denna gång ligger icke skulden å min sida, och att jag

¹ C. F. Leede. musikhandel i Leipzig.

² Enligt J. A. Josephson (Teater och Musik, 1876, n:r 8) återkom Norman först 1852 till *Stockholm*.

³ »Fabrikanten Schuster. Dresden, Hôtel du Commerce», upptages i Aftonbl. bland »Anmälde Resande» den 8 juli 1851.

nu för andra gången fattar pennan för att skriva Dig till vittnar om det Intresse jag har för Dig och det nöje hvarmed jag talar med Dig. Du får i alla mina utgjutelser på papper mindre se på innehållet än på den goda viljan, ty man kan icke alltid skriva såsom man känner och vill, och de döda bokstäverna säga på långt när icke det hvad munnen gör; mycket skola vi hafva att säga hvarandra när vi träffas vare det sig i ut- eller inlandet, trenne år under vår ålder gör en märkbar förändring på sinnet, och hoppas jag till *Ditt* bästa, att Du blifvit som Du var; minns Du ännu den sorgfria tiden, då vi spelade Theater tillsammans, och skrefvo pjäser, den ena gudomligare än den andra, och huru vi om aftnarne för hela den talrika Josephsonska familjen läste högt ur vår Tidning för »Theater och Musik»; jag har icke glömt af det, och har mången gång här i Tyskland tänkt deruppå, och önskat *nu* genomläsa dessa manuscripter, hvilka ega stora både fel och förtjenster. I dag har jag så mycket sysselsatt mig med dessa kära minnen, att jag känner ett behof af att skriva Dig till; må Du nu betala mig med lika mynt och så snart som möjligt låta mig få ett utförligare bref. Att Du dugtigt tagit ut stegen på den bana Du fått Dig förelagd är jag säker kunna antaga, din principal var när jag träffade honom här i Leipzig mycket nöjd med Dig, och äfven från andra håll hör jag att Du är en skicklig man i allt hvad bokhandel heter; detta kan jag äfven lätt hafva föreställt mig, att sluta af ditt fordnalifliga väsende och raska tankegång. Äfven jag försöker att göra mig gällande, så vidt krafterna räcka och hoppas väl en gång få lönen för mina mödor och sträfvanden. Jag har för mina arbeten en pålitlig och älskvärd förläggare¹ och honoraret för desamma är nu det enda hvarigenom jag uppehåller mig för närvarande. Intressant skall det blifva för mig att se och höra hvad de hemma i Stockholm komma att säga om dessa produkter, jag väntar just icke mycket därifrån.² I alla hänseenden kommer jag nu hem till vintern för att helsa på mina närmaste, vänner och bekanta, få se om det gifves tillfälle för mig att stadna, eller om resan omigen gäller utlandet. Helst skulle jag naturligen vilja stadna hos min mor, om man i Stockholm kunde garantera mig goda inkomster genom lectioner, annars nödgas jag blifva kvar här tills bättre utsigter visa sig. — Jag har nyligen gjort en fotresa genom Harzgebirge och är alldeles förtjust af den herrliga trakten derstädes; öfver hufvud har jag ställt mig till mål att resa och se mig omkring huru mycket som möjligt är; skada blott att de förb. finanserna icke medgifva det. Om den plan jag nu har realiserar sig, vore det för mig av utomordentlig nytta; då lemnar jag Leipzig och slår mig neder någonstädes hvarest man både kan lefva utan bekymmer och förtjena penningar till på köpet. — Men

¹ Kistner, Leipzig.

² Nästan ordagrant lika pessimistiskt hade Norman uttryckt sig i ett redan föregående år till Abr. Hirsch skrivet brev. Se Sv. tidskr. för muskf. 1920 sid. 86.

jag har nu alltför länge talat om mig sjelf och mina planer, öfvergår derföre nu till någonting annat. Som jag är alldeles utan bref hemifrån sedan en längre tid, och icke heller är i stånd att här i Leipzig få en Svensk tidning, så får jag härmedelst bedja *Dig* vara god att snart skriva mig ett utförligare bref med nyheter från Sverige; resande landsmän hafva denna sommar varit här i massa, men de stå vanligen först annonserade i de härvarande bladen sedan de äro resta. En ibland dem hade ett intresse för mig, emedan han varit i resesällskap med Almquist, utan att veta af att denne för alltid lemnade fäderneslandet.¹ — Om din Familj, dina syskon, deribland företrädesvis fru Schück, Musikdirectorn och Wilhelm ville Du vara god gifva mig närmare upplysningar, till Fru Schück skulle jag vid tillfälle skriva, det är en skam det jag ännu ej gjort det. — Härjämte följer ett bref, som jag af en [av] mina vänner blifvit ombedd besörja; jag tviflar deruppå, att adressen är riktig, ehuru brefskrifvaren påstår det; någon »Schenevik» finns såvidt jag rätt minnes icke i hela Stockholms stad. Emedlertid var god och gör *Ditt* bästa. Och nu min gode vän, lef väl och helsa alla våra bekanta.

från
Din tillgifne
Ludvig Norman.

Helsa Din Mor, och Syskon, och skulle Du se till *min* Mor eller någon af de mina så gör lika ledes. Skrif snart annars vete Gud om brefvet träffar mig i Leipzig.

Ovanstående är det sista av de i Kungl. bibl. deponerade brev, som Norman från Leipzig sände Josephson.

¹ C. J. L. Almquist hade den 11 juni 1851 flytt från Stockholm.